

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bosna Eyaleti'nde Dubrovniklilerin Karşılaştıkları Problemler ve İlgili Fermanlar (1670-1685)

Cihan Yemişçi* – Hanife Dursun**

(ORCID: 0000-0003-0447-7933 / 0000-0002-1143-7596)

Makale Gönderim Tarihi

15.06.2023

Makale Kabul Tarihi

27.06.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yemişçi, C., Dursun, H., “Bosna Eyaleti’nde Dubrovniklilerin Karşılaştıkları Problemler ve İlgili Fermanlar (1670-1685)”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2023), 96-126.

APA: Yemişçi, C., Dursun, H. (2023). Bosna Eyaleti’nde Dubrovniklilerin Karşılaştıkları Problemler ve İlgili Fermanlar (1670-1685). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1) (Haziran 2023): 96-126.

Öz

Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilatında sancakbeyliği iken 1580 yılında beylerbeyliğe dönüştürülen Bosna Eyaleti, siyasî, askerî ve sosyo-ekonomik açıdan hem bölgesel hem de uluslararası öneme sahipti. Özellikle 16. yüzyılın ortalarından itibaren yerli tüccarın güçlenmesiyle Bosna Balkanlardaki ticaretin kalbi konumuna gelmişti. Böylece çok daha önceki zamanlardan itibaren Dubrovniklilerin buradaki ticarî varlığının yanı sıra yerli tüccarın işbirliğiyle

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, cihan.yemisci@bilecik.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, hanife.dursun0943@gmail.com.

M.A. Candidate, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Graduate Education, Main Discipline of History.

Venedikliler de Bosna merkezli ticarete dâhil olmuşlardı. Dubrovnik tüccarları tarafından İtalya'dan getirilen mallar, Bosna aracılığıyla Balkanların Yenipazar, Üsküp, Ürgüb, Filibe ve Sofya gibi çeşitli merkezlerine gelmekte, hatta İstanbul'a kadar ulaşmaktaydı. Aynı ticaret güzergâhı ters yönde de faaldi. Bölgede ve Bosna'da üretilen ticarî emtia Dubrovnikliler tarafından buraya getirilmekte ve Dubrovnik Limanı aracılığıyla da İtalya'ya sevk edilmekteydi.

İmparatorluğun himayesinde ve tabiiyetinde olan Dubrovniklilerin Bosna'da yaptığı ticaretin her zaman sorunsuz olmadığı, incelenen bazı belgelerde Dubrovnik tüccarının bölge yöneticilerinin keyfi uygulamalarına maruz kaldıkları görülmektedir. Balkanların demografik yapısından kaynaklanan inanç esaslı problemler, çok canlı bir merkez olmasından dolayı kaçınılmaz ticari anlaşmazlıklar ve bölgede bulunan gümrük emirleri ile diğer yöneticilerin yasal olmayan vergi taleplerinden kaynaklanan bazı anlaşmazlıklar bu çalışmada ele alınmaya çalışılacaktır. Çoğu zaman meydana gelen sorunlar Bosna kadısı tarafından çözülemediği için Dubrovnik elçileri aracılığıyla başkente iletilmekteydi. İncelenen şikâyetlerin neticesinde verilen emirler ferman türündeki belgelerle Bosna beylerbeyine, kadısına ve ilaveten ilgili idari birimin amirine gönderilmekteydi. Ferman suretleri ise başkentte tutulan *düvel-i ecnebiyye defterlerinde* kayıt altına alınmaktaydı. Bu çalışmanın konu aldığı zaman dilimi içerisinde Bosna'da Dubrovniklileri ilgilendiren meselelerle alakalı fermanlar bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Makalede Dubrovniklilerin Bosna'daki faaliyetleri ele alınırken diğer yandan da belge transkripsiyonları da verilmiş ve böylece araştırmacılara katkı sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Dubrovnik Cumhuriyeti, Bosna Eyaleti, Hersek Sancakbeyliği, ticaret, ferman.

Problems Encountered by Ragusans in Bosnia Province and Related Edicts (1670-1685)

Abstract

The Province of Bosnia, which was transformed into the governorship in 1580 while it was the sanjak beylik in the provincial organization of the Ottoman Empire, had both regional and international importance from a political, military and socio-economic point of view. Especially since the middle of the 16th century, with the rise of the local merchants, Bosnia became the heart of the trade in the Balkans. Thus, since much earlier times, in addition to the commercial presence of the Dubrovnicians here, the Venetians, with the cooperation of the local merchant, had also been involved in the Bosnia-

centered trade. Goods brought from Italy by Dubrovnik merchants came to various centers of the Balkans such as Yenipazar, Skopje, Urgub, Plovdiv and Sofia through Bosnia, and even reached as far as Istanbul. The same trade route operated in the opposite direction. Commercial commodities produced in the region and in Bosnia were brought here by Dubrovnicians and shipped to Italy through the Port of Dubrovnik. Split Port also participated in this transit trade to Italy in 1590 and continued its activities until 1645.

The trade carried out by Dubrovnicians in Bosnia, which is under the auspices and nature of the empire, has not always been without problems. In some documents examined, it is seen that Dubrovnik merchants were subjected to arbitrary practices by the regional administrators. Faith-based problems caused by the demographic structure of the Balkans, inevitable commercial disputes due to its being a very lively center, and some disputes caused by illegal tax demands of customs officials and other managers located in the region will be tried to be addressed in this study. Since the problems that occurred most of the time could not be solved by the Bosnian kadi, they were transmitted to the capital through the Dubrovnik ambassadors. The orders given as a result of the complaints examined were sent to the Bosnian Beylerbeyi, kadisi and in addition to the head of the relevant administrative unit with documents in the form of edicts. The copies of the edicts were recorded in the duvel-i ecnebiyye registers kept in the capital. During the time period covered by this study, edicts related to issues related to Dubrovnik residents in Bosnia constitute the basis of this research. In the article, while the activities of Dubrovniks in Bosnia are discussed, document transcriptions are also given and thus it is aimed to contribute to the researchers.

Keywords: Ottoman Empire, Dubrovnik Republic, Bosnia Province, Sanjakbeylik of Herzegovina, commerce, firman.

Giriş

Bosna adı Sava Nehri'nin bir kolu olan Bosante Nehri'nden gelmektedir.¹ Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Bosna, imparatorluğun çöküşünden sonra Bizans, Sırp ve Macar Krallıklarının hâkimiyeti altında varlığını sürdürdü. Macaristan Kralı I. Lajos (Lajos, Louis) döneminde Osmanlılara karşı 1364'te meydana gelen Çirmen

¹ Pınar Yürür, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek'i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.28.

(Sırpsındığı) Savaşı'nda Macaristan ordusunda Sırp, Bulgar ve Eflaklıların yanı sıra tabiiyeti gereği Boşnaklar da yer aldılar. Bosna 1353 yılından itibaren Macaristan'ın Bosna Eyaleti'ndeki valisi (ban) konumundaki Stefan Tvrtko'nun 1377'de "Sırpaların, Bosna'nın ve Hırvatların kralı" olarak taç giymesiyle geniş bir krallığa dönüştü. Ancak Tvrtko'nun 1391 yılındaki ölümüyle bu geniş krallık dağıldı ve hanedan Bosna'ya egemen olmayı sürdürmekle beraber çevre bölgelerde birçok feodal ortaya çıktı.² Osmanlılar tam bu dönemde Balkanlarda hâkimiyetini genişletmekte, Kosova Savaşı'ndan sonra da Sırpıları mağlup ederek adeta bölgede kalıcı olduğunu göstermekteydi.

XII. yüzyıldan bu döneme dek Dubrovnikliler coğrafyada egemen olan feodallerle yaptıkları antlaşmalarla Bosna'nın ve Batı Balkanların ticarî önem arz eden şehirlerinde koloniler kurmuşlar,³ başta gümüş olmak üzere pek çok madenin işletmesini üzerlerine almışlar⁴ ve bölge ticaretinin tekeline ele geçirmişlerdi. Nitekim Bosna eyaletindeki Fojnica, Srebrenica ve Kreşova madenleri gümüş bakımından zengindi. Olovo ve Srebrenica nahiyelerinde kurşun, Çayniçe'de demir çıkartılıyordu.⁵ Dubrovnik Cumhuriyeti'nin 1205 yılında Venedik Cumhuriyeti'nin hegemonyası altına girmesi ve Serenissima'nın Akdeniz'de kendine rakip başka denizci devlet istememesi dolayısıyla Dubrovniklileri daha ziyade Balkan ticaretine yönlendirmiş, bu da onların bölgedeki ticarî gücünü pekiştiren bir diğer faktör olmuştu.⁶ Osmanlıların Balkanlardaki fetihlerinin Dubrovnik ticaretini ilgilendiren şehirleri de kapsamı alanına

² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, I (18. ve 19. Yüzyıllar), Küre Yayınları, İstanbul 2013 (3. Baskı), s. 27.

³ Robin Harris, *Dubrovnik, A History*, SAQI, Londra 2003, s. 38-39, 152; Vesna Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Namjesnika Bosanskog Ejaleta i Hercegovackog Sandžaka*, Državnog Arhiva u Dubrovnika, Dubrovnik 2008, s. 9-10; Antun Travirka, *Dubrovnik*, Forum, Zadar 2011, s. 20; William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000 (2. Baskı), s. 232-233, 258-259.

⁴ Bariša Krekić, "Contributions of Foreigners to Dubrovnik's Economic Growth in the Late Middle Ages", *Symposium of Urban Societies in the Mediterranean World*, Viator, 9, Berkeley/Los Angeles 1976, s. 375. Bu konuda oldukça ayrıntılı bilgi için bkz. Susan Mosher Stuard, *Ragusa and the Silver Trade, Ragusa and the Silver Trade: Ragusan Trade with the Balkan Interior, 1205-1358*, Yale Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Haven 1970, s. 57-210.

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2004 (2. Baskı), s. 69.

⁶ Harris, *Dubrovnik*, s. 43-45, 47, 49.

almasından itibaren devletin idarî makamlarıyla irtibata geçen Dubrovnikliler 1396 ve 1397’de I. Bayezid’den serbest ticaret izni aldılar veya mevcut izinlerini yeniletiler.⁷ Bundan sonra Osmanlı tahtına çıkan her sultanın verdiği ahidnameyle onayladığı bu ticaret izinlerine binaen Dubrovnikli tüccarların ödemekle yükümlü olduğu gümrük oranı %2’ydi. 1458’de ordusuyla Üsküp’te bulunan ve Sırbistan’ı fethedilen sultan, Dubrovnik’e gönderdiği elçiyle cumhuriyetin haraç ödemesini bildirdi, 1500 altın tutarındaki haracın tesliminin ardından verilen ahidnameyle ise cumhuriyet Osmanlı’nın haraçgüzarı haline geldi.⁸ Böylece söz konusu ticaret izinleri ve gümrük oranı da 1463 yılında Bosna’yı fethederek burayı Rumeli Eyaleti’ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandıran⁹ II. Mehmed döneminde de yenilendi. 1472’de ise gümrük oranı %5’e yükseltildi.¹⁰ Sultanın ekonomik alanda yaptığı fiskalist düzenlemelerle Dubrovnikliler Bosna ve civarından ithal ettikleri

⁷ Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. Veku*, Srpska Akademija Nauka, Belgrad 1952, s. 1-22, 49-60; Hazım Şabanoviç, “Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikalari”, çev. İsmail Eren, *Bellekten*, XXX/119, (1966), s. 391-392; Franz Babinger, “Ragusa”, *İA*, MEB, IX, Eskişehir 2001, s. 599; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, I, Naklandi Zavod Matice Hrvatske (NZMH), Zagreb 1980, s. 12, 117-120, 264, 265; ayrıca bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 271.

⁸ Ciro Truhelka, “Dubrovnik Arşivi’nde Türk-İslav Vesikalari”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1 (1956), s. 46-47, vesika 11; Vesna Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, Državni Arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2005, s. 12; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 316; İdris Bostan, “Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri”, *Osmanlı Deniz Ticareti*, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s. 14-15.

⁹ Hatice Oruç, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, 18 (2015), s. 252. Osmanlı devlet geleneğinden dolayı bölgede hemen sancak kuruldu ve bölge yönetimi Minnetoğlu Mehmet Bey’e verildi. Bkz. Feridun Emecen, “Bosna Eyaleti”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 296-297. İmparatorluğun resmi kayıtlarında “sunûr-ı İslâmiye”, “sugûr-ı İslâmiye”, “intihâ-i serhadd”, “serhadd-i İslâmiye”, “serhadd-i mansûre” olarak nitelenen Bosna 1580 yılında eyalet statüsüne yükseltilmiştir. Bkz. İlhami Daniş, “Bosna’da Erken Osmanlı Dönemi İskan ve İmar Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta ve Emine Tonta Ak, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Belediyesi, İstanbul 2018, s. 37.

¹⁰ Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, s. 12; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 316.

gümüş ticaretinin gelirlerini kaybettiler.¹¹ Fakat Balkanların tek bir siyasî çatı altında toplanmasının bölgesel ve uluslararası ticarete getirdiği istikrar, dahası imparatorluğun provizyonist ekonomi siyaseti içerisinde en imtiyazlı tüccar taifesi haline gelmeleriyle bu kayıplarını zamanla telafi ettiler.¹²

II. Bayezid döneminde Hersek'in tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Dubrovnikliler Osmanlı'dan elde ettikleri ticarî imtiyazları burada da kullanabilme imkânı buldular. I. Selim döneminde ise Dubrovniklilerin Osmanlı ülkesine getirdikleri ve sattıkları ticarî meta için ödemekle mükellef oldukları gümrük oranlarında, cumhuriyetin ve dolayısıyla ikili ilişkilerin sona erdiği 1806 yılına kadar geçerli olacak yeni bir düzenleme yapıldı. Buna göre Dubrovnikliler İstanbul'da %5, Bursa ve Edirne'de %3 ve imparatorluğun diğer bölgelerinde yine %2 oranında gümrük vereceklerdi.¹³ I. Süleyman döneminde 1521 yılında ise gümrük vergisi iltizama bağlandı ve Dubrovniklilerin Osmanlı tahsildarlarına doğrudan gümrük ödemesi usulü terk edildi. Bundan böyle Dubrovnikli tüccarlar cumhuriyetin belirlediği ve gümrük iltizamını üzerine alan mültezimlere vergilerini verecekler, Dubrovnik elçileri ise sene bir defa Osmanlı hazinesine haraçla birlikte iltizam taksitlerini de teslim edeceklerdi.¹⁴

16. yüzyılda ticarî gelişiminin ivmesini arttıran Saraybosna giderek büyüyüp zenginleşti. Başlangıçta Saraybosna Osmanlı merkezi için sınırda bir ileri karakol görevi niteliği taşıırken, imparatorluğun Adriyatik'e doğru genişlemeye başlamasıyla önemi ve buna paralel

¹¹ Suraiya Faroqi, "Die Osmanische Handelspolitik des Frühen 17. Jahrhunderts Zwischen Dubrovnik und Venedig", *Peasants, Derwished and Traders in the Ottoman Empire*, Londra 1986, s. 211; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 317. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Cilt I (*Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*), FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 549-550, 558.

¹² Nicolaas H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague-Paris 1967, s. 25, 155-157; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 97, 314-315, 321.

¹³ Harris, *Dubrovnik*, s. 98; ayrıca bkz. Bostan, "Osmanlı-Dubrovnik Ticareti", s. 17.

¹⁴ Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, s. 12, 75; aynı yazar, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik 2003, s. 64; Bostan, "Osmanlı-Dubrovnik Ticareti", s. 17; Cihan Yemişçi, *Hilal ile Haç'ın Arasında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1326-1592)*, Efe Akademi, İstanbul 2023, s. 159-162.

olarak gelişimi hızla arttı. Bu gelişim süreciyle şehir Balkanların batı kısmındaki en büyük transit ticaret merkezi haline geldi. Saraybosna; Bursa, İstanbul ve Edirne'yi Adriyatik limanlarına bağlayan kervan yolunun önemli bir durağıydı. Belgrad, Üsküp ve Sofya'dan çok sayıda tüccar Saraybosna'ya gelmekteydi.¹⁵ Bu transit ticaretin başlıca aktörü ise Dubrovnik tüccarıydı ve Osmanlı himayesi altında İtalya ile Balkan şehirleri arasındaki ticarete aracı rolünü üstlenmekteydi. XV ve XVI. yüzyılın ilk yarısı boyunca Balkanlardaki ve Bosna'daki ticarî üstünlüklerini sürdüren Dubrovnikliler, mevcut istikrar ortamı sayesinde giderek zenginleşen ve etkinliklerini arttıran yerli tüccarı, ayrıca Yahudilerle Venediklileri yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşılarında rakip olarak buldular.¹⁶ Bu zaman dilimi içerisinde yoğun bir rekabetin yaşandığı ticarî taraflar arasındaki dengeler, 1590 yılında Split Limanı'nın Osmanlı-Venedik ortaklığında kurulması ve bundan iki sene sonra ilk Venedik nakliye gemisinin Boşnak tüccarın mallarıyla denize açılmasıyla farklı bir boyuta ulaştı.¹⁷ Bu tarihe kadar Balkanlar ile İtalya arasındaki deniz ticaret hattı Dubrovnik ile Ankona limanları arasında iken bundan sonra güzergâh Split-Venedik hattına kaymıştı.¹⁸ Diğer yandan Boşnak tüccarın Venedikli meslektaşlarıyla işbirliği ve ortaklığı, Dubrovniklilerin bölgede birkaç yüzyıldır süren ticarî üstünlüğü karşısında ilk ciddi tehditti. Öte taraftan Bosnalıların Venediklilerle yakınlaşması, Osmanlı merkeziyle yaptığı anlaşmayla Dubrovniklilerin tuz ithal tekeline sahip olduğu Gabela'da dahi menfaatleri aleyhine gayri resmi olarak gelişmekteydi. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Venediklilerin kaçak yolla Gabela'ya getirdikleri tuz Dubrovnik'in İstanbul'a şikâyetlerine rağmen önlememişti.¹⁹ Nitekim Bosna

¹⁵ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 321.

¹⁶ Metin Ziya Köse, "Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2013), s. 44-45.

¹⁷ Renzo Paci, "La Scala di Spalato e la Politica Veneziana in Adriatico", *Quaderni storici*, V/13-1 (1970), s. 63-64; Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989, s. 189; Cihan Yemişçi, "Split Limanı'nın Uluslararası Ticarete Açılması ve Split-Dubrovnik Rekabeti (1590-1645)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1 (2021), s. 269.

¹⁸ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul 2009 (3. Baskı), s. 84.

¹⁹ Cihan Yemişçi, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Gabela Tuz Pazarı ile Bosna ve Hersek'in Tuz İhtiyacının Karşılanması", *Pazar Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2020, s. 209-210; aynı yazar,

Eyaleti'nde Dubrovnik tüccarının aleyhine gelişen bu süreç, 1645'de Osmanlı ile Venedik arasında patlak veren Girit Savaşı dolayısıyla Split'in kapatılması ve Venedik tüccarına ambargo uygulanmasıyla dahi tam olarak telafi edilemedi. Yerli tüccarın hem Bosna'da hem de Balkanların ticarî değer arz eden şehirlerindeki yükselişi devam etti ve Bosna'daki Dubrovnik ticaret kolonilerindeki tüccar sınıfını, diğer Balkan şehirlerinde olduğu gibi ikinci plana itti.²⁰

Dubrovniklilerin Bosna'da Karşılaştıkları Problemler

XVII. yüzyılda Osmanlı'da merkezî otoritenin bozulmaya başlamasının etkileri taşrada da kendini göstermeye başlamıştı. Osmanlı siyasî zirvesinde yaşanan hizipleşmelerin taşra teşkilatındaki idarî amir konumundaki mensupları da zaman zaman başkentten gönderilen fermanlara karşı bir direnç oluşturmaktaydı.²¹ Diğer yandan devlet zirvesindeki bazı denge hesaplarıyla önemli makamlara ehliyetsiz kimselerin getirilmesi de yine yönetim aygıtında aksamalara, hatta zararlara yol açabilmekteydi. Örneğin II. Osman'ın katlinden sonra Anadolu'da isyan eden ve bu cinayetten sorumlu tuttuğu yeniçerileri öldürerek büyük bir kargaşaya sebep olan Abaza Mehmed teskin edilmek için 1631'de paşa rütbesiyle Bosna beylerbeyliğine getirilmiş, buradaki kötü yönetimi eyalet yönetiminde telafisi zor hasarlar meydana getirmişti. Anadolu'daki isyankâr tavrını valilik makamında da sergileyen Abaza Mehmed Paşa kendini tebrike gelen Dubrovnik elçisini tutuklamış, cumhuriyet sınırlarını ihlal ederek yağma ve talan faaliyetlerinde bulunmuştu. Benzer bir tutumu daha 1641'de Hersek sancakbeyliğine getirilen Şahin Bey de takınmıştı, ancak Dubrovnik

Doğu ile Batı'nın Sınırında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1592-1714), Efe Akademi, İstanbul 2023, s. 38-46.

²⁰ Zdenko Zlatar, "Dubrovnik and Ottoman Balkans (1430-1808)", ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, *Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History*, I, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 494.

²¹ Örneğin 1629'da Budin beylerbeyi Murtaza Paşa'nın Bosna valisi Bekir Paşa'ya, İstanbul'dan gelen fermanı değil kendi buyrulduğunu dikkate alması ve yerine getirmesine dair direktifi hakkında bkz. Cihan Yemişçi, "The Other Face of the Medallion: Pursuit of Truth from the Samples of Two Archives about Ottoman-Dubrovnik Relations", *I. CIEES Bildiriler Kitabı*, ed. Yücel Öztürk ve Nuri Kavak, Eskişehir 2018, s. 71.

elçilerinin başkente şikâyetleriyle bu idareciler yerlerinden alınarak başka görev bölgelerine sürülmüşlerdi.²² Bu şahısların Dubrovnik Cumhuriyeti topraklarında meydana getirdikleri tahribatın Dubrovnik'in kırsal ahali nezdindeki ve cumhuriyet idarecilerinin siyasî hafızalarındaki kalıcılığı daha derin olmuştu.

Osmanlı merkez-taşra ilişkilerini ilgilendiren bir başka inkıraz da sosyo-ekonomik alandaydı. XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ilk enflasyondan ve devamında buna çözüm olarak uygulanan tağşiş/devalüasyon politikasından olumsuz etkilenmeyen yok gibiydi. Buna benzer faktörlerden etkilenen ve yavaş yavaş merkeze karşı bir direnç geliştiren Osmanlı taşra görevlileri XVII. yüzyıl boyunca bölgede faaliyet gösteren tüccarlar üzerinden haksız kazanç elde edecekleri yöntemler uygulamaktaydılar. Mesela ahidnâmelerle güvence altına alınmış birtakım vergi muafiyetlerine rağmen Dubrovnik tüccarlarından ödemekle yükümlü olmadıkları vergilerin talep edilmesi veya zorla yasal miktardan fazla vergi tahsil edilmesi gibi uygulamalar bu konuda en yaygın olan ve dönemin fermanlarında yer bulan meseleler arasındaydı. Dubrovnik tüccarları tarafından Bosna'nın merkez ve taşra kadılarıyla çözüme kavuşturulamayan bu gibi davalar, senede bir defa kendilerine uğrayan ve şikâyetlerini dinleyen Dubrovnik haraç elçileri tarafından merkeze taşınır, Osmanlı hükümetine arz edilir ve neticede problemlerin ilgili olduğu idarî birimdeki yöneticilere hitaben çıkarılan fermanlarla meselelerin çözümü yoluna gidilirdi.²³ Yine aynı zamanda Balkanların eşkıyalık sebebiyle güvensizliği, Osmanlı himayesi altındaki Dubrovniklilere Müslüman kıyafeti giyme, ata binme ve silah taşıma gibi istisnâî imtiyazların tanınmasına zemin oluşturmuştu. Bu imtiyazların yer aldığı fermanlar her sene İstanbul'a gelecek olan elçiler için olduğu kadar, talep ettikleri takdirde Dubrovnikli tüccarlar için de hazırlanıp verilmekteydi. XVII. yüzyıl boyunca buna benzer fermanların yoğunluğu ve ayrıca 1674 yılında bu konuda yine bir fermanın gönderilmek zorunda kalınması bahsi geçen sorunların tam olarak önüne geçilemediğini göstermektedir:

“Bosna Eyâleti'ne mutasarrıf olan vezîr () paşaya ve Rumeli beylerbeyisine ve eyâlet-i mezbûrelerde vâkî' olan sancak beylerine ve kâdîlarına ve kılâ' ve

²² Yemişçi, *Doğu ile Batı*, s. 63-64.

²³ Köse, “Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet”, s. 48-49.

palanka dizdârları ve mütesellim ve voyvoda ve neferât ağaları ve iskele emînleri ve sâir zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik beyleri üzerlerine ta'yîn olunan harâcların Südde-i Sa'âdet'ime gönderip ve Hazîne-i Âmire'me her sene teslîm eyleyip ol mukâbelede bâzârgân ve re'âyâları diledikleri yerlerde Memâlik-i Mahrûse'mde sâkinler olup nüzûl ve çeltik ve sarrâfiye ve arpa ve gemi ve köprü ve cerahor ve peksimed ve top hizmetinden ve kassâbiyeden ve sâyir avârız-ı dîvaniyye ve tekalîf-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olup kâr u kisblerinde ve bey' u şirâlarında oldukça hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye rencîde etdirilmeye deyü ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûnda mastûr ve mukayyed olup hâlâ Dubrovnik bâzergânlarından dârende-i fermân-ı hümâyûn () nâm bâzergân ve sâyirleri ahidnâme-i hümâyûn ve ellerinde olan Mâlîye'den evâmir-i şerîfeye muhâlif ba'zı kimesneler tekâlîf-i mezbûre ve sâir vâki' olan tekâlîf ile rencîde ve ta'addî eylediklerinde men' olunmak için emr-i şerîfim recâ eyledikleri ecilden buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan evâmir-i şerîfim mücebince amel edip dahi husûs-ı mezbûra gereği gibi mukayyed olup mezkûrları ve sâir taht-ı kazânızda sâkin olan Dubrovniklileri tekâlîf-i mezbûre ve sâir vâki' olan tekâlîf için mübâşir olanlara rencîde ve remîde etdirmeyesiz ve bi'l-cümle Memâlik-i Mahrûse'mde ve kasabât ve kurâda sâkin olanlar ve şehirden şehire ve kasabadan kasabaya gezip ticâret edenler zikr olunan tekâlîfden umûmen sâyir Rumeli'nde vâki' olan sâyir tekâlîfden dahi mezkûrlar mu'âf ve müsellemlerdir Mâlîye ve Dîvân taraflarından selâtîn-i mâziyeden berü ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve kadîmden oligelene muhâlif ta'addî ve tecâvüz etdirmeyesiz ve mezbûrlar ticâret için Memâlik-i Mahrûse'mde gezdiklerinde kendilerin harâmî ve eşkiyâdan korumak için müslümân esbâbı giyip dülbend sarınıp kırmızı kalpak giyip ve kalkan ve yelken takye ve mehmûz takınıp ve yakalı zırh gömleği giyip ok ve kılıç ve şiş ve sâir âlât-ı harb taşıdıklarında ve ata bindiklerinde kendilerine ve atlarına ve esbâb ve eskâllerine ve metâ'larına ve âdemlerine kimesneye dahl ü ta'arruz etdirmeyesiz ve umûr-ı mühimme için Memâlik-i Mahrûse'mde ulak ile gelen ve giden Dergâh-ı Mu'allâ'm çavuşları ve kapıcıları rast geldikleri yerlerde ve karyelerde ve ma'berlerde sâkin oldukları yerlerde ulak nâmıyla davarların almayıp ve aldirmayıp men' u def' eyleyesiz ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yanlarına kifâyet mikdârı neferât ile kulağuzlar koşup emîn ve sâlim birbirinize irsâl ve îsâl eyleyesiz onun gibi ahz ve celb için rencîde edenleri men' u def' edip memnû' olmayıp muhtâc-ı arz olanları isim ve resmleriyle vukû'u üzere yazıp arz eyleyesiz olmayanların şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eyleyip ahidnâme-i hümâyûna ve Dîvân ve Mâlîye taraflarından ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve oligelene muhâlif kimesneye iş etdirmeyesiz şöyle bilesiz ve

ba'de'n-nazar bu hükm-i hümâyûnumu ellerinde ibkâ edip alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Fî Evâsıt-ı L [Şevvâl] sene 1084 (18-27 Ocak 1674)".²⁴

Osmanlı ehl-i örf taifesinin Dubrovniklilere çıkardığı bir başka problem, ödemekle mükellef olmadıkları vergi, resm veya harçları talep etmeleriydi. 1685 yılındaki bir belgede Nova Kalesi'nin askerleri ve diğer bazı kimseler Dubrovnik'e giden Dubrovnikli tüccarların kervanlarından yük başına akçe talep etmeleri konu olmuştur. Meselenin İstanbul'a arz edilmesi üzerine Osmanlı yerel görevlilerinin Dubrovniklilerden haksız kazanç sağlamak amacıyla yasal olmayan ödenekler istemeleri men edilmiştir:

"Bosna beylerbeyisine ve Hersek sancağına [mutasarrıf] olan Mehmed dâme ikbâlühûya ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kâdîlara hüküm ki: Dubrovnik elçileri arzuhâl eder; Dubrovnik tüccârı Bilâd-ı Selâse'den mâ'adâ Memâlik-i Mahrûse'de gümrük ve bâc vermeyip ve sâyir bid'atler ihdâs olursa cemîf Rumeli vilâyetlerinde Dubrovnik tüccârından nesne taleb olunmaya deyü ahidnâme-i hümâyûnda mastûr ve mukayyed iken hâliyâ Nova Kal'ası derbendlerinde pandurlar ve sâyirleri Dubrovnik İskelesi'ne giden Dubrovnik tüccârlarının kârbânlarından yük başına akçe talebiyle rencîde ve remîde eylediklerin bildirip hilâf-ı ahidnâme-i hümâyûn rencîde etdirilmeyip men' u def' olunmak bâbında emr-i şerîfim recâ etmeleriyile ahidnâme-i hümâyûn mûcebince amel olunmak emrim olmuştur deyü yazılmışdır. Fî Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685)".²⁵

Dubrovnikli tüccarların Bosna'da maruz kaldıkları bir başka problem, ihraç etme hakkına sahip oldukları ve tekstil sanayiinde ihtiyaç duydukları yapağı ve gön gibi ürünleri satın almalarının bunların "ihracı memnu' meta" olduğu bahanesiyle engellenmeye çalışılmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu, ülke içinde iç ihtiyacın artmasından ötürü veya savaş zamanında düşmanın eline geçmesi riskinden dolayı stratejik ürün kategorisinde değerlendirdiği birtakım ürünlerin ihracına yasaklamalar getirebilmekteydi.²⁶ Altın ve gümüş, devletin fiskalist politikaları nedeniyle ülke dışına çıkarılması yasaklanmışken silah türleri ve at ise savaşta kullanılmaları sebebiyle ihracı men edilmişti. Buğday, arpa ve darı gibi tahıl çeşitleri ise ülkede bolca hâsıl olmasına rağmen Akdeniz

²⁴ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 72, belge no: 46.

²⁵ BOA., A. DVNS. HADR. d., no:2, s. 92, belge no: 119.

²⁶ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 283, 300.

çevresinde pek çok zaman kıtlığı çekilen bir temel gıda ürünüydü. Osmanlı İmparatorluğu uluslararası siyasî arenada bir koz olarak kullanmak amacıyla bu ürünün ihraç iznini sadece ahidnâme sahibi olan dost kabul ettiği devletlere belli ölçülerde vermektedir. Bu devletler arasında Osmanlı tahlılına en fazla ihtiyaç duyan Venedik Cumhuriyeti, İstanbul'dan aldığı ihraç izinleri sayesinde Avrupa'da Osmanlı aleyhine kurulan Haçlı organizasyonlarında birçok defa tarafsızlığı sağlamıştı.²⁷ Dubrovnik Cumhuriyeti ise topraklarının genel olarak verimsiz olması nedeniyle Konavle haricinde tarım yapamamakta ve dolayısıyla o da Osmanlı tahlılına bağımlı hale gelmekteydi. Osmanlı'ya olan haraçgüzarlığı ve tabiiyeti cumhuriyetin hemen her ihtiyaç duyduğunda tahıl ihraç izni alabilmesine olanak sağlamaktaydı.²⁸

Balkanlardaki Osmanlı görevlileri, ortada Dubrovniklileri ilgilendiren ve/ya onları kapsamına alan herhangi bir ihraç yasağı bulunmadığı zamanlarda bile onların mal almasını önlemek amacıyla pek çok defa "memnu' meta" bahanesini kullanabilmekteydiler.²⁹ Bu gibi teşebbüsler, yerli tüccarın güçlenmesi dolayısıyla bu ürünlere iç piyasada ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktaydı. Görevlilerin yerli tüccarı himaye etmesi ve/ya onlarla menfaat birliği kurmaları bu konuda bir diğer etmendi. Bu yüzyıl içerisinde Balkanların ticaret merkezi olan şehirlerinde sıkça karşılaşılan bu probleme Bosna'da da rastlanmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren zenginleşen ve bir

²⁷ Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 178, 184.

²⁸ Mladen Glavina, *17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 131, Özgecan Köker, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011, s.18; Nedim Emin, *Dubrovnikli Tüccarların Balkanlar'daki Ticarî Faaliyetleri ve Organizasyonu (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s.70; Sevda Dırağa Canbaz, *15/3 No'lu Dubrovnik Düvel-i Ecnebiyye Defteri (H. 1057-1073 / M. 1647-1663) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 77-78; Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 128.

²⁹ Osmanlı ehl-i örf taifesinin bu teşebbüsleri hakkında Üsküp ve Ürgüb özelinde bkz. Cihan Yemişçi, "XVII. Yüzyılda Üsküp'ün Sosyo-Ekonomik Tarihine Kaynak Olarak Düvel-i Ecnebiyye Defterleri ve Bazı Örnek Belgeler", *Journal of International Eastern European Studies (JIEES)*, 1/2 (2019), s. 395; aynı yazar, "Ürgüb (Prokulpje)'de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623)", *JIEES*, IV/2 (2022), s. 399-400.

sonraki yüzyılda bölgedeki ticaretin inisiyatifini ele geçiren Boşnak tüccar, başlıca rakibi olan Dubrovniklileri ekarte etmiş ve gön ile yapağı ticaretinde üstün konuma gelmişti.³⁰ Üsküp ile Ürgüb’de bu ürünlere ilaveten balmumu da eklenmekteydi.³¹ Bosnalı tüccarın başarısında ehl-i örf taifesinin Dubrovnikli meslektaşlarına çıkardığı zorlukların ve engellemelerin de etkisinin bulunduğu öne sürülebilir. Öte yandan Osmanlı merkezî siyasetinde himaye edilen ve destek gören Dubrovniklilerin bu gibi engellemeleri başkentte şikâyet konusu yapması nedeniyle arşiv kayıtlarına girmiş çok sayıda belgeden biri de bu çalışmanın konu aldığı döneme tesadüf etmektedir. Belgeye göre Yenipazar’da ikamet eden Dubrovnik tüccarlarından Emmo Lamo ve Luko, Yenipazar ve civarındaki nahiyelerde vergisini ödeyerek Müslümanlardan yapağı alabiliyorken aynı idari birime bağlı Seniçe nahiyesinde birtakım kimselerin bu ticareti engellemeye çalışmaları üzerine yapılan bir şikâyet üzerine aşağıdaki ferman gönderilmiştir:

“Bosna beylerbeyisine ve Yenipazar kâdîsına hüküm ki: Sen ki kâdîsin ordu-yı hümâyûnuma mektûb gönderip Yenipazar kasabasında sâkin Dubrovnik tüccârından Emmo Lamo ve Luko nâm tâcirler ve sâyirleri meclis-i şer’-i şerîfe varıp bunlar kazâ-i mezbûre ve nevâhîsinde vâki’ müslümân ve re’âyâdan narh-ı cârî üzere akçeleriyle kadîmden yapağı alagelmîşler iken kazâ-i mezbûra tâbî’ Seniçe nâhiyesinde sâkinlerinden Obrat nâm zimmî zî-kudret kimesnelere istinâd etmekle kadîme muhâlif kâr u kisblerine ve bey’ u şîrâlarına mânî’ oldukların bildirip cemm-i gafîr ihbârıyla vâki’ hâli men’ u def’ olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum verilmek recâsına arz eylediğin ecilden hilâf-ı şer’-i şerîf ta’addî ve tecavüz etdirilmeyip men’ u def’ olunmak bâbında emrim olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan emrim üzere husûs-ı mezbûre mukaddemâ bir def’a şer’le görölüp fasl olunmuş değil ise ol bâbda muktezâ-yı şer’-i kavîmle amel edip dahi min ba’d şer’-i şerîfe ve kadîmden oligelene ve emr-i hümâyûnuma muhâlif mezbûru bunların kâr u kisblerine dahl ü ta’arruz etdirmeyip men’ u def’ eylesesiz. Fî Evâhir-i Ş [Şa’bân] sene [10]84 (30 Kasım – 9 Aralık 1673)”.³²

³⁰ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 323; Maria Pia Pedani, “The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th C.)”, *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000, Çeşme)*, TTK, Ankara 2004, s. 583.

³¹ Cihan Yemişçi, “Üsküp”, s. 395; aynı yazar, “Ürgüb”, s. 400.

³² BOA., A. *DVNS. HADR. d.*, no: 2, s. 71, belge no: 43. Rumeli vilâyetlerinde Dubrovnik tüccarları senelik haraçları hazineye teslim ettikten sonra vergilerden muaf olarak ticaret yapabileceklerine dair ferman olmasına rağmen fermana aykırı bazı kimselerin

Sınırın Osmanlı tarafından Yapılan İhaller ve Saldırıları

1685'te Bosna ve Hersek paşalarına ve kadılara gönderilen fermanında; halktan bazı kişilerin çeşitli bahaneler ile Dubrovnik sınırına gelip Konavle nahiyelerinde yağma yapıp halka eziyet etmeleri konu olmuştur. Osmanlı himayesi altında düzenli olarak haraçlarını ödeyen ve emân sahibi olan Dubrovnik Cumhuriyeti topraklarına yapılan bu saldırı sonrasında yazılan fermanında padişahın izni olmadan Dubrovnik sınırlarının aşılamayacağı belirtilmiş, benzer bir ihlal ve saldırının bir daha olmaması için gereken uyarılar yapılmıştır.

“Bosna ve Hersek paşalarına ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kâdîlara hüküm ki, Dubrovnik elçileri arzuhâl edip Dubrovnik beyleri ecdâd-ı izâmım merhûm ve mağfûrunleh Sultân Orhan zamân-ı şerîflerinden bu âna gelince itâ'at ve ubûdiyyetlerinde sâbit-kadem ve her sene cizyelerin Âstâne-i Sa'âdet'ime irsâl ve îsâl ve teslîm-i hazîne edip memleketlerine ve kendilerine ta'arruz olunmak îcâb eder hâlleri olmayıp zahîreye ihtiyâc üzereler iken Bosna beylerbeyleri ve Hersek sancağına mutasarrıf olanlar ve sâyir ehl-i örf tâifesi birer bahâne ile memleketlerine girip ve Konavla nâhiyelerine varıp ta'addî ve tecâvüz üzere oldukları bildirip men' olunmak için mukaddemâ verilen emr-i şerîf mûcebince amel olunmak bâbında müceddeden emr-i şerîfim recâ etmeleriyle Dubrovnik beylerinin memleketlerine ve sınırına ve konavla nâhiyelerine mîr-i mîrân ve mîrlivâ ve sâyir ehl-i örf tâifesi ayak basmayıp onun gibi Dubrovnik beylerinden ve âdemlerinden şikâyet îcâb eder ise Âstâne-i Sa'âdet'ime arz ve î'lâm olunup ba'dehû fermân-ı şerîfim ne vechile sâdir olur ise mûcebince amel olunup ve bi'l-cümle Dubrovnik beylerinin sınırlarına bilâ-emr-i şerîf varılmayıp ve hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i ahidnâme-i hümâyûn rencide etdirilmeye deyü mukaddemâ emr-i şerîfim verilmele hilâf-ı ahidnâme-i hümâyûn rencide etdirilmemek için yazılmıştır. Fî Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685)”.³³

Dubrovnik sınırlarının zaman zaman ihlal edilip köy ve kasabaların talan edildiğinden önceki belgede bahsedilmişti. 2 Temmuz 1685 tarihli fermanında ise yine benzer bir durum söz konusudur. Nova Kalesi askerlerinden Vafiroğlu İbrahim, Yusuf, Mehmed kethüdâ, Zekeriya-zâde Kenan ve daha birkaç kişiden oluşan bir grup, Resanlu ve Kortik köylerini basmış ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Mağduriyetin giderilmesi

vergi istediklerine dair ferman için bkz. *aynı defter*, s. 91, belge no: 116 (10 Cemâziye'l-evvel 1096 / 5-14 Nisan 1685).

³³ BOA., A. DVNS. HADR. d., no:2, s. 93, belge no: 122.

için verilen emre rağmen zararın sadece yarısının telafi edildiği belgeden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine hakkın tamamının teslim edilmesine dair yeniden verilen emrin bulunduğu ferman aşağıdadır:

Bosna beylerbeyisine ve Saray kâdîsına hüküm ki, Dubrovnik re'âyâsının bundan akdem hilâf-ı şer'-i şerîf Nova Kal'ası neferâtından Vafiroğlu İbrahim ve Yusuf ve Mehmed Kethüdâ ve Zekeriya-zâde Kenan ve sâyirleriyle Resanlu ve Kortik nâm karye ahâlîleri üç yüz mikdârı emti'a yüklerin nehb ü gâret eylediklerin i'lâm eylediklerinde şer'le reddi için emr-i şerîfim sâdir olmuşdu lâkin nisfî mikdârı verilip hâliyâ nisfî zimmetlerinde bâkî kaldığın tekrar i'lâm etmeleriyle imdi sen ki mîr-i mîrân-ı mûmâ-ileyh ve mevlânâ-yı mezkûrsun mezbûrlar harâc-güzâr re'âyâ tâifesi olup bundan akdem hilâf-ı şer'-i şerîf alınan emti'aların ba'de's-sübût teveccüh edenlerden bi't-tamâm aliverip zâyî' ve telef olmuş ise emval ve erzâklarından şer'le tazmîn ve ihkâk-ı hak edip ve ba'de'l-yevm hilâf-ı şer'-i şerîf ta'addî ve tecâvüzden be-gâyet ihtirâz ve ictinâb eylesiz deyü müekked yazılmışdır. Fî Evâhir-i B [Receb] sene [10]96 (2-11 Temmuz 1685)".³⁴

Dubrovnik Tüccarının Bosna Topraklarında Dini Açından Karşılaştığı Problemler

Katolik ile Ortodoks mezheplerinin en üst siyasî otoriteleri ve hamileri olan Roma ile Bizans arasında Balkanlardaki nüfuz mücadelesi ve rekabet hiçbir zaman eksik olmamıştır. Balkan coğrafyasında iç içe geçen bu iki mezhebin birlikte yaşamak zorunda kalmaları, bu topraklarda dinî mücadeleyi de beraberinde getirmişti. Her iki taraf da misyonerlik faaliyetleriyle nüfuz bölgelerini genişletmeye çalışmaktaydılar. Diğer yandan Balkanların Bizans hudutlarında, Bulgaristan ve Sırbistan gibi birçok yerinde olduğu gibi Bosna'da da Bogomil mezhebine bağlı önemli bir kitle bulunmaktaydı.³⁵ Roma tarafından heretik/sapkın olarak nitelenen bu mezhebin mensupları Katolik Kilisesi tarafından kendi mezheplerine dâhil edilmeye

³⁴ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 91, belge no: 117.

³⁵ Murat Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (2003), s. 124; Muhamed Valjevac – Dzana Katana, "Bosna'da Bogomiller – Tarihsel Gelişim ve Mezhepler Arası Çatışma", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatansver ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 183.

çalışılmaktaydı.³⁶ Benzer bir baskıyı Ortodokslardan da gören Bogomiller bir yandan Sırların, diğer yandan da Macarların yoğun saldırılarına maruz kalmaktaydılar. Bu bakımdan Bosna'da Osmanlı fethi bir bakıma buradaki Bogomillerin kurtuluşu olmuş, ardından da onların İslamiyet'e geçişleri izlemişti. Tabiiyeti altındaki reayaya geniş bir inanç özgürlüğü tanıyan Osmanlı idaresi, mezhepler arasındaki rekabetin hukukî sınırların dışına taşmasına ve birbirlerinin asayişini bozacak olayların çıkmasına önlemeye çalışılmaktaydı.

Balkanlarda Ortodoks nüfusun çoğunlukta yaşadığı bölgelerin neredeyse tamamının fethi II. Mehmed döneminde tamamlandı. Böylece Ortodoks dünyasının büyük bir kısmını tek siyasî çatı altında toplamayı başaran II. Mehmed, Osmanlı millet sistemi içerisinde Ortodoksluğun özellikle Katolik Kilisesi'ne karşı koruyuculuğunu da üstlendi. Bu sayede Ortodoks mezhebi Katolikliğe karşı kendini güvence altına almış oldu.³⁷ Osmanlı hâkimiyetine girmiş bölgelerdeki nüfus Osmanlı millet sistemi ile himaye edildiler.³⁸

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde mevcut olan hiyerarşik sistemleri, dinî kurumlarını ve geleneklerini muhafaza etmekteydi. Resmî olarak tanınan çeşitli inançlar ve mezheplerin başlarındaki liderleri, sultan tarafından muhatap olarak kabul edilmişlerdi. *"Müslümanlar şeyhülislamın, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebi mensupları patriklerin, Katolikler diyakozların, Yahudiler ise hahambaşının etrafında teşkilatlanmıştı"*. Millet Sistemi'ne göre bu inanç mensubu kişilerin kendi din, dil, örf, adet, ayin, ritüel ve geleneklerini uygulama hürriyetleri bulunmaktaydı ve bu serbestiyetleri devlet güvencesi altındaydı.³⁹

³⁶ Altan Çetin – Galip Çağ, "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi", *Tarih Okulu*, IX (2011), s. 22, 30.

³⁷ Cihan Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu'nun Hersek Katoliklerini Himaye Yetkisi ve Dubrovnikli Ruhbanın Osmanlı Balkanlarında Ortodokslarla ve Ehl-i Örf Taifesiyle Yaşadığı Bazı Problemler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatasever ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 202.

³⁸ Muhammed Kutlu, *Tarih-i Naima'ya Göre Balkanlarda Sosyal Hayat*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2021, s. 72.

³⁹ Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu", s. 203-204.

Balkanlarda Katoliklere ait birçok kilise ve şapel üzerinde tasarruf ve himaye yetkisi Dubrovnik baş diyakozluğuna aitti. Bu ibadethanelerin yıkılması durumunda veya onarılmasına ihtiyaç duyulduğunda İstanbul'dan izin alınması gerekmekteydi. Osmanlı Balkanlarında kiliselerin tamiri, yenilenmesi ve restorasyonu gibi işlemlerin gerçekleşmesi sultanın özel iznine bağlıydı. Ayrıca Dubrovnik baş diyakozluğu hizmetinde olan misyonerler, Bosna Eyaleti'nde serbest olarak vazifelerini yerine getirebilme iznine de sahiptiler. Fakat Balkanların bazı şehirlerinde misyonerlik faaliyetlerini yürütenler zaman zaman taciz ve engellemelerle karşılaşmaktaydılar. Buna istinaden İstanbul'dan bölgenin idarî amirlerine, misyonerlerin işlerini güven içerisinde yapabilmeleri için fermanlar gönderilmiştir.⁴⁰

Katoliklerin *prozelitizm* ideali, Ortodoksları kendi mezheplerine çekmek için onları motive etmekteydi. Bu durumda bazen zor kullandıkları ve cebrî yöntemlere de başvurdukları olurdu. Diğer yandan Osmanlı himayesi altında olan Ortodoks din adamlarının da Katolik meslektaşlarına karşı tacizler uygulamak, ayinlerini engellemeye çalışmak, onlardan vergi alma gayreti içinde olmak gibi eylemlerle üstünlük kurma teşebbüsleri olmaktadır. Bu gibi girişimler karşısında Osmanlı'nın tutumu sosyal barışı sağlamak adına adil ve korumacı davranmaya yönelik olmuştur.⁴¹

Bosna'nın fethedilmesiyle yerli ahalinin yanı sıra eyaletin çeşitli şehirlerine ticaret için gelip giden ya da yerleşik (mütemekkin) olan Dubrovniklilerin dinî inanç serbestiyetleri ahidnâmelerle güvence altına alınmıştı. Belgelerde bilhassa onların ayin ve ibadetlerine karışılmaması, serbestçe İncil okuyabilmeleri, ibadet mekânlarında hiyerarşik düzenlerinin işleyişine müdahale edilmemesi gibi konuların üzerinde durulmaktaydı. Ancak çeşitli din ve mezhep mensuplarının bir arada yaşadığı Bosna'da, Balkanların diğer yerleşimlerinde de meydana geldiği üzere zaman zaman bazı sorunların çıktığı vakiydi. Bu gibi olaylardan bir kısmının ise bu çalışmanın konu aldığı dönem içerisinde gerçekleştiği görülmüştür.

⁴⁰ Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu", s. 206, 208.

⁴¹ Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu", s. 210-212.

Bosna Eyaleti'nde inanç ve ibadet özgürlüğü ile alakalı belgelerde sıkça karşılaşılan konulardan biri, Dubrovniklilerin ibadet hürriyetlerini kullanmak istediklerinde karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların çözümü için İstanbul'a yapılan şikâyetlerdir. Belgelerde Osmanlı topraklarına gelen Dubrovnikli tüccarlar ve yanlarında gelen kimselere seyahatleri esnasında konakladıkları yerlerde serbestçe ayin ve ibadetlerini yapabileceklerine dair ilgili yerleşimlerin idarî amirlerine hitaben emirler verilmekteydi ki bu haklarının ahidnâmeyle garanti altına alındığı da ilaveten belirtilmiştir. Bu haklara rağmen bölge yöneticilerinin, ayrıca diğer inanç mensupları ile din adamlarının ve/ya yerel halkın Dubrovniklilere zorluklar çıkarttıklarına rastlanmaktaydı.

12 Eylül 1673 tarihli bir belgeye Makarska piskoposunun, Sırp papazların, rahiplerin, metropolitlerin ve vladikaların Katoliklerin dinî işlerine karıştıkları, kilise ve manastırları dolaşıp ayinlerine engel olmaya çalıştıkları ve onlardan harç talep ettikleri hakkındaki şikâyetleri yansımıştır. Ayrıca Dubrovnikli din adamlarının "*eşkiyâ ve ehl-i fesâdın*" saldırılarına uğradıkları da belgede geçen olaylar arasındadır. Söz konusu şikâyetler üzerine Bosna beylerbeyine, başta Hersek olmak üzere eyaletteki sancakbeylerine ve kadılara suçluların şiddetle cezalandırılması ve gasp edilen malların sahiplerine iade edilmesi emredilmekteydi:

"Bosna beylerbeyisine ve ber-vech-i arpalık Hersek sancağına mutasarrıf olan ve Bosna eyâletinde vâki' sancak beylerine ve kâdîlara hüküm ki: Dubrovnik elçileri Savito Minçe(?) ve Orsato Ranine(?) ordu-yı hümâyûnuma arzuhâl sunup eyâlet-i mezbûrede olan manastırlar ve deyrlerde olan ruhbânları gezip ve dolaşıp Latin milletinden olan re'âyâyâ nasîhat ve âyînlerine muhâlif olan işlerden men' edip gezdikleri ve konup göçdüğü yerlerde ve İncil okuduklarında hilâf-ı şer'-i şerîf kimesne rencîde eylemeyeler deyü selâtîn-i mâziyeden ellerinde ahidnâmeler ve evâmir-i şerîfeler var iken hâliyâ Makarska Piskoposu olan () nâm râhibi Sırf papasları ve râhibleri ve medrepolidleri vladikaları Latin milletinden olan re'âyânın umûruna karışıp bunlara küllî muzâyaka vermekle mukaddemâ emr-i şerîf[imle] men' olunmuş iken memnû' olmayıp ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûna ve evâmir-i şerîfeye mugâyir bunlara muzâyaka verip umûrlarına karışıp ta'addî eylediklerinden gayri ba'zı eşkiyâ ve ehl-i fesâd mücerred ahz ve celb için bunları rencîde eylediklerin bildirip ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûn ve evâmir-i şerîfe mücebince kemâ-kân Bosna Eyâleti'nde gezip Latin milletinden olan re'âyâyâ nasîhat ve [âyînlerine] muhâlif işlerden men' edip ve kadîmden alogeldikleri âyidelerin

cem' edip Sırf râhibleri ve gayri milletden olan râhibler ve papaslar vladikalar ve medrepolidler dahl ü ta'arruz eylemeyip ve ol makûle eşkiyâ ve ehl-i fesâd dahi ta'addî eylemeyip men' u def' olunmak için mukaddemâ emr-i şerîfim verilmekle mûcebince inâyet recâ eyledikleri ecilden şer'-i şerîfe mugâyir evzâ'ları olmadıkca hilâf-ı şer'-i şerîf rencîde olunmamak emrim olmuştur buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel edip dahi mezkûr ve sâyirler her kangınızın taht-ı hükûmetine dâhil olurlar ise ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûn ve evâmir-i şerîfe mûcebince Latin milletinden olan re'âyâyâ Sırf ve gayri milletden olan râhibleri ve papasları ve medrepolidleri vladikaları müdâhale etdirmeyip mezbûrlar âyîn-i bâtilâların icrâ edip ve oligeldiği üzere âyidelerin vereler mezkûrlar memnû' olmayıp Latin milletinden olan re'âyâyâ ve manastırlarına ve avâyidlerine müdâhale edip geri bunlara muzâyaka verirler ise şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eylesiz ve mezbûrlar gezip dolaşdıkları yerlerde ve kasabât ve kurâda ve menâzil ve merâhilde ve hilâf-ı şer'-i şerîf vaz'ları sâdır olmayınca kimesneye rencîde ve remîde etdirmeyip himâyet ve sıyânet üzere olasız ve mezbûr Sırf râhibleri garaz ve ta'assub edip ba'zı eşkiyâyı bunların üzerine havâle edip küllî akçelerin aldırıp ta'addî ederler imiş o makûleleri dahi men' u def' edip min ba'd bunların hilâf-ı şer'-i şerîf bir akçe ve bir habbelerin aldırmasın ve bi'l-cümle ellerinde selâtîn-i mâziyeden olan ahidnâmelerine ve evâmir-i şerîfeye mugâyir mezbûrlar rencîde ve remîde olduklarına rızâ-yı şerîfim yokdur bu bâbda her biriniz onat vechile mukayyed olup mezkûrları ellerinde olan ahidnâmelerine ve mukaddemâ ve hâlâ verilen evâmir-i şerîfeme muhâlif ve mugâyir kimesneye bir vechile rencîde ve remîde etdirmeyesin şöyle bilesin ve ba'de'n-nazar. Fî Evâhir-i Cemâziye'l-evvel sene [10]84 (3-12 Eylül 1673)".⁴²

Haraç Elçilerine ve Tüccarlara Yol Güvenliklerinin Sağlanmasına Dair Verilen Belgeler

Dubrovnik Cumhuriyeti, 1458'den beri süregelen haraçgüzarlığı dolayısıyla her sene yıllık haracını İstanbul'a gönderdiği elçilerle Osmanlı hazinesine teslim etmekteydi.⁴³ Elçilik heyetleri biri kıdemli, diğeri daha genç ve tecrübesiz iki elçinin yanı sıra tercüman ve hizmetlilerden oluşmaktaydı. Balkan yollarının XVII. yüzyılla birlikte emniyetinin giderek azalması, elçilik heyetlerinin ticaret kervanlarıyla birlikte aynı

⁴² BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 70, belge no: 41.

⁴³ 1458 senesinde 1500 altın olan Dubrovnik haracının miktarı II. Mehmed döneminde birkaç defa arttırılmış, 1482'de II. Bayezid döneminde ise nihai olarak 12.500 altın olarak belirlenmişti. Bkz. Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 132-133.

seyahat vaktinde hareket etme uygulamasını beraberinde getirmişti. Böylece oluşan kalabalık yolcu kitlesinin birbirlerine sağladığı güvenlik imkânlarıyla yolculuk biraz daha korunaklı hale gelmekteydi. Nitekim ticaret kervanlarında koruma olarak tutulan silahlı kimseler de bulunmaktaydı. Öte yandan elçilik heyetinin diplomatik misyonu ve yanlarında taşıdıkları haraç dolayısıyla cumhuriyet tarafından yanlarına verilmiş emniyet mensupları da yine güvenlik ihtiyacını karşılamaya yönelikti.⁴⁴ Dubrovnik elçi heyeti Hersek'ten Osmanlı sınırlarına dâhil olduktan sonra güvenliği Osmanlı makamları tarafından sağlanmaktaydı. Bunun için de evvela cumhuriyetin Osmanlı başkentine gelecek elçilerin isimlerini payitahta bildirmesi ve elçilerle maiyeti için hazırlanan "yol hükmü"nü'nün Dubrovnik'e gönderilmesi gerekmektedir. Elçilik heyetinin Balkanlardaki yol güzergâhı üzerindeki idarî birimlere hitaben yazılan bu ferman türündeki belgelerde gereken korumanın heyete sağlanması ve yanlarına yeterli sayıda koruma askerinin verilerek bir sonraki idarî birimin sınırlarına sağ salım ulaştırılması emredilmekteydi. Yine heyetin ihtiyaçlarının sağlanması hususunda gerekli yardımın sağlanması, kendi ödenekleriyle alışveriş yapabilmeleri ve geceleri konaklayacakları yerlerin hazırlanması da bu emirler arasında yer almaktaydı. Seyahat esnasında mevcut Osmanlı eyalet veya sancak askerlerinin, yetki alanı sınırlarına girilmiş olunan makamın emrindeki koruma askerlerine heyetin emniyetinin teslim edilmesiyle yolculuk devam ederdi. Bu seyahat sırasında heyetin güvenliğini arttırıcı ilave bazı tedbirler de Osmanlı hükümeti tarafından öngörülmüş ve heyet içindekilerin Müslüman kıyafeti giyebilmesi, silah taşıyabilmesi ve ata binmeleri bahsi geçen yol hükümlerinde belirtilerek bu izinlerin onlara tanındığı hususunda muhatap olunan makamlar bilgilendirilmiştir.

Dubrovnik elçilik heyetinin yol güzergâhının önemli bir bölümünün Bosna Eyaleti sınırları içinden geçmesi nedeniyle seyahatin bu kısmı büyük önem taşımaktaydı. Bu sebeple söz konusu yol hükümleri başta Bosna beylerbeyine, Hersek ve diğer sancakların beylerine ve hukukî-askeri mercilere hitap etmekteydi:

⁴⁴ Vesna Miović, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2003, s. 30-32.

“Bosna beylerbeyisine ve eyâlet-i mezbûrda vâki’ olan sancak beylerine ve eyâlet-i mezbûrda vâki’ olan kâdîlara ve eyâlet-i mezbûrda vâki’ olan mîr-i mîrân ve mîrlivâ mütesellimleri voyvoda ve nâzırlar ve kılâ’ ve palanka dizdârları ve iskele emînleri ve neferât ağaları ve sâyir zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik beyleri atebe-i aliyyeme olan ubûdiyyet ve sadâkatleri muktezâsınca bin seksen iki senesinde vâki’ olan cizyelerin kıdvetey-i a’yâni'l-milleti'l-Mesîhiyye () ve () nâm elçileriyle ordu-yı hümâyûnuma gönderip teslîm-i hazîne eyleyip izn-i hümâyûnumla geri Dubrovnik'e teveccüh ve revâne olmalarıyla emîn [ve] sâlim mürûr u ubûr etdirilip yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde kendilerine ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden dahl ü ta'arruz olunmamak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olmuştur buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir üzre amel edip dahi zikr olunan Dubrovnik elçileri her kangınızın taht-ı hükûmetine dâhil olur ise hilâf-ı şer' ve kânûn kendilere ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden kimesneye dahl ü ta'arruz etdirmeyip ve lâzım olan yerlerde bârgîrleriyle kirâ arabaları tutu verip ve akçeleriyle zâd ve zevâde ve sâyir zahîre ve mühimmâtların görüp ve lâzım gelip münâsib olan evlere ve çayırlara konduklarında kimesne mâni' olmayıp ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yarar kulağuzlar ve bekçiler ta'yîn eyleyip bir vechile muzâyaka çekdirmeyesiz ve kendilerin korumak için Dubrovniklilere müslümân esbâbı giyip âlât-ı harb götürdüklerinde ve mehmûz takınıp ve ok ve yay ve kılınc ve şiş ve sâyir âlât-ı harb taşıdıklarında kimesneye rencîde etdirmeyip ahz [ve] celb sebebiyle ta'addî eder zuhûr eder ise men' u def' eyleyip memnû' olmayanların şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eylesin şöyle bilesin ve ba'de'n-nazar ellerinde ibkâ. Fî Evâhir-i C [Cemâziye'l-âhir] sene [10]82 (24 Ekim – 2 Kasım 1671)”.⁴⁵

Dubrovnik elçileri sadece Osmanlı topraklarına geldiklerinde değil aynı zamanda haracı teslim ettikten sonra ülkelerine geri dönecekleri zaman da Osmanlı merkez ve taşra mercileri tarafından güvenlikleri sağlanmaktaydı. Mesela, Rumeli ve Bosna beylerbeylerine, bu eyaletlerdeki sancakbeylerine, kadılara, kale ve palanka dizdarlarına, mütesellim, voyvoda ve neferât ağalarının tamamına 18 Aralık 1674 tarihli olarak gönderilen fermanlarda elçiler, hangi idarî birimden geçerlerse o bölgenin yöneticilerinin elçilerin güvenliğinden sorumlu oldukları, yanlarına koruma askeri verilmesi, emniyet içerisinde diğer

⁴⁵ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 60, belge no: 12. Benzer içerikli bazı belgeler için bkz. aynı defter, s. 83, belge no: 79 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675); s. 86, belge no: 92 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1089 / 9-18 Ağustos 1678).

görevlilere ulaştırılması, giyecek ve yiyecek ihtiyaçların karşılanması gerektiği salık verilmiştir:

“Rumeli ve Bosna Beylerbeyilerine ve eyâletlerinde sancak beylerine ve kâdîlara ve kılâ' ve palanka dizdârlarına ve mütesellim ve voyvoda ve neferât ağalarına ve sâyir zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik elçileri arzuhâl sunup Dubrovnik beyleri atebe-i aliyyeme olan ubûdiyyet ve sadâkatleri muktezâsınca bin seksen dört senesinde vâki' olan cizyelerin mezkûrlar ile Sûdde-i Sa'âdet'ime gönderip teslim-i hazîne eyleyip izn-i hümâyûnumla geri Dubrovnik'e müteveccih ve revâne olmalarıyla emîn ve sâlim mürûr u ubûr etdirilip yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde kendilerine ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden dahl ü ta'arruz olunmamak bâbında fermân-ı âlfî-şânım sâdir olmuşdur buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan emrim üzere amel edip dahi zikr olunan Dubrovnik elçileri her kangınızın taht-ı hükûmetine dâhil olur ise hilâf-ı şer' ve kânûn kendilerine ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden kimesneyi dahl ü ta'arruz etdirmeyip emîn ve sâlim mürûr etdirip ve lâzım olan yerlerde bârgîrleriyle kirâ arabası tutu verip ve akçeleriyle zâd ve zevâde ve sâyir zahîre ve mühimmâtların görüp ve lâzım gelip münâsib olan evlere ve çayır[lara] konduklarında kimesne mâni' olmayıp ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yarar kulağuzlar ve bekçiler ta'yîn eyleyip bir vechile muzâyaka çekdirmeyesiz ve kendilerin korumak için Dubrovniklilere müslümân esbâbı giyip âlet-i harb götürmeğe ruhsat verilmişdir vech-i meşrûh üzere mezkûrlar dülbend sarınıp ve kalpak ve yelken takye ve sâyir müslümân esbâbı giyip âlet-i harb götürdüklerinde ve mehmûz takınıp ve ok ve yay ve kılınc ve şiş taşıdıklarında kimesneye rencide etdirmeyip ahz ve celb sebebi ile ta'addî eder var ise men' u def' eyleyip memnû' olmayanların şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eylesesiz söyle bilesiz ve ba'de'n-nazar. Fî evâsıtı N [Ramazan] sene [10]85 (9-18 Aralık 1674)".⁴⁶

Buna benzer güvenliğe dair yol hükümleri, talep etmeleri halinde Dubrovnikli aristokrat tüccarlar ve kervanları için de hazırlanıp verilmekteydi. Bu gibi durumlarda tüccarlar başkente ulaşana kadar Osmanlı askerleri tarafından korunmaktaydılar. Genellikle ferman içerikleri elçilere verilenlerle aynı olmakla birlikte sûreti daha kısa ve özet olarak defter kaydına alınabilmekteydi:

“Bosna ve Rumeli beylerbeyilerine ve Hersek paşasına ve kâdîlara ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik elçisi arzuhâl sunup bin doksan senesinde

⁴⁶ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 78, belge no: 60. Benzer içerikli bir diğer belge için bkz. aynı defter, s. 83, belge no: 78 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675).

Dubrovnik cizyesi ve ba'zı mâl-ı mîrî Âstâne-i Sa'âdet'ime gelmek üzere olmağın lâkin yollar mahûf olmağın Nova ve Lubin ve Çerniçe kazâlarına dâhil olduklarında menâzil ve merâhilde yanlarına yarar âdemler koşup kendilerine ve tercümân ve sâiyr âdemlerine dahl ve ta'aruz olunmayıp emîn ve sâlim birbirinize irsâl ve Âstâne-i Sa'âdet'ime îsâl için izn-i hümâyûnum recâ etmeğın kânûn üzere yol hükmü yazılmışdır. Fî Evâhir-i C [Cemâziyelahir] sene [10]90 (29 Temmuz – 7 Ağustos 1679)".⁴⁷

Dubrovnik Tüccarlarına Bosna'da Sağlanan Kolaylıklar

İslam hukukuna dayanan Osmanlı uluslararası ilişkiler düzeninde *darü'l-ahd/darü's-sulh* statüsünde olan Dubrovnik Cumhuriyeti ve vatandaşları,⁴⁸ ahidnâmelerle sahip oldukları ticarî imtiyazlar dolayısıyla en fazla kullanan ve kayırılan tüccar taifesi konumundaydılar. Sahip oldukları %2 oranındaki gümrük vergisi, diğer ulusların tüccarlarıyla olan rekabet koşullarında Dubrovnkililere büyük avantaj sağlamaktaydı.⁴⁹ Dahası söz konusu gümrük vergisi 1521 yılında I. Süleyman tarafından iltizama bağlanmış ve mukataanın cumhuriyet tarafından belirlenecek bir mültezime verilmesi kararı alınmıştı.⁵⁰ Yine bu da Dubrovnkililere tanınan istisnaî bir imtiyazdı.

⁴⁷ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 86, belge no: 93. Benzer içerikli belgeler için bkz. *aynı defter*, s. 87, belge no: 94 (Evâhir-i Rebi'ü'l-âhir 1089 / 11-20 Haziran 1678); s. 87, belge no: 95 (Evâsıt-ı Safer 1092 / 11 Mart 1681); s. 88, belge no: 98 (10 Rebi'ü'l-evvel 1093 / 19 Mart 1682); s. 89, belge no: 103 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1093 / 8-17 Mayıs 1682); s. 93, belge no: 125 (Evâhir-i Şa'bân 1096 / 22-31 Temmuz 1685); s. 52, belge no: 1 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 4-13 Kasım 1670); s. 52, belge no: 2 (aynı tarihli); s. 62, belge no: 17 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1082 / 24 Ekim – 2 Kasım 1671); s. 68, belge no: 35 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1084 / 24 Ağustos – 2 Eylül 1673); s. 69, belge no: 36 (aynı tarihli).

⁴⁸ Ahmet Özel, *Dârulislam, Dârulharb, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 141-154; aynı yazar, "Dârüssulh", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 5-6. Bu kavramların Dubrovnik Cumhuriyeti özelindeki değerlendirmeleri için bkz. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*, s. 29-36; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010 (2. Baskı), s. 12-13.

⁴⁹ Bostan, "Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri", s. 17; Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri, 1500-1600, Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler*, Giza Yayınları, İstanbul 2009, s. 37; Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 133-134, 147.

⁵⁰ Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 159-162.

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde de Balkanların ticarî önem arz eden şehirlerinde kolonileşmiş olan Dubrovnikliler başta Saraybosna olmak üzere Bosna'nın birçok şehrinde yerleşik olarak ya da gidip gelerek ticaret yapmaktaydılar. Burada ticaretlerine konu olan başlıca emtia yün, deri ve balmumu idi. Bu ürünler arasında balmumu, Dubrovniklilerin İtalya'ya ihraç ettiği başlıca ürünlerdendi.⁵¹ Bosna'nın Dubrovnik ticaretindeki mühim rolü sebebiyle Dubrovnikli tüccarların toplam sermayelerinin külliyetli bir bölümü (yaklaşık %7) Saraybosna'daki ve ayrıca diğer bazı Bosna şehirlerindeki ticarete yatırılmaktaydı. Böylece Saraybosna'nın Dubrovnik ticaretindeki yeri Belgrad (%41) ve Sofya (%11)'dan sonra üçüncü sırada gelmekteydi.⁵²

Dubrovnikli tüccar Balkanlardaki ticarî faaliyetlerinde de birçok resm ve harçtan muaf tutulmuştu. Aksi bir tutum içerisinde giren Osmanlı vergi tahsildarları fermanlarla uyarılır, yasal olmayan vergi alımları neticesinde bu miktarın iadesi emredilir, yerine getirilmediği veya tekrarlandığı takdirde de ilgili idarî birimin yöneticilerine ve kadısına bu kimse(ler)in cezalandırılması buyrulurdu.⁵³

Cumhuriyet tarafından görevlendirildikleri dönem(ler) dışında hemen her biri aristokrat tüccar olan elçiler ve bazı tercümanlar, İstanbul'da elçilik vazifeleri sona erip geri döndükten sonra işlerini daha kolayca yürütebilmek ve birtakım görevliler tarafından ticaretlerinin engellenmemesi amacıyla payitahtta kendileri için birtakım fermanlar istedikleri de olmaktadır. Örneğin Dubrovnik elçilerinin baştercümânı olan Anderya için 1670 senesinde böyle bir ferman hazırlanıp verilmiştir:

“Bosna Eyâleti'ne mutasarrıf olan vezîr () paşaya ve Rumeli beylerbeyisine ve zikr olunan eyâletlerde vâki' olan sancak beylerine ve zikr olunan sancaklarda vâki' olan kâdîlara ve zikr olunan kazâlarda vâki' kılâ' ve palanka dizdârları ve mütesellim ve voyvoda ve neferât ağaları ve iskele emînleri ve sâir

⁵¹ Köse, “Osmanlı Balkan'ında Kara Ticareti ve Rekabet”, s. 43-44, 47-48.

⁵² Dubrovniklilerin Osmanlı Balkanları'ndaki semaye yatırımlarının %41'i Belgrad'a, yaklaşık %7'si Saraybosna'ya, %11 kadarı Sofya'ya, %3'e yakını Semendire'ye, %3'ü Yeni Pazar'a, %2,5 Ürgüb'e (Prokuplje) ve %1'i Kruşevaç'a (Alacahisar) yapılmıştır. Bkz. Zdenko, Zlatar, “The Patriciate and Its Investments In Dubrovnik's Trade in The Ottoman Empire Correlated With its Political Role As The Ruling Class(1520-1620)”, IX. *International Congress Of Economic And Social History Of Turkey (20-23 Ağustos 2002 – Dubrovnik)*, Ankara 2005, s. 190.

⁵³ M. Akgündüz, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek”, s. 124.

zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik elçileri () ve () nâm elçiler Dergâh-ı Mu'allâma arzuhâl sunup Dubrovnik beyleri üzerlerine ta'yîn olunan harâclarını Sûdde-i Sa'âdet'ime gönderip ve Hazîne-i Âmire'me her sene teslim eyleyip ol mukâbelede bazergân ve re'âyâları diledikleri yerde Memâlik-i Mahrûse'mde sâkin olup nüzûl ve çeltik ve sarrâfiye ve arpa ve gemi ve köprü ve cerahor ve peksimed ve top hizmetinden ve kassâbiyeden ve sâyir avâriz-ı dîvaniyye ve tekalîfi örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olup kâr u kisblerinde ve bey' u şirâlarında oldukça hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye rencîde etdirilmeye deyü ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûnda mastûr ve mukayyed olup hâlâ Dubrovnik elçilerinin baştercümânı olan dârende Anderya nâm tercümân ve sâirleri ahidnâme-i hümâyûn ve ellerinde Mâliye'den olan evâmir-i şerîfeye muhâlif ba'zı kimesneler tekâlîf-i mezbûre ve sâir tekâlîf ile rencîde ve ta'addî eylediklerinde men' olunmak için emr-i şerîfim recâ eyledikleri ecilden buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan evâmir-i şerîfim mücebince amel edip dahi husûs-ı mezbûra gereği gibi mukayyed olup mezkûrları ve sâir taht-ı kazânızda sâkin olan Dubrovniklileri tekâlîf-i mezbûre ve sâir vâki' olan tekâlîf için mübâşir olanlara rencîde ve remîde etdirmeyesiz ve bi'l-cümle Memâlik-i Mahrûse'mde ve kasabât ve kurâda sâkin olanlar ve şehirden şehire ve kasabadan kasabaya gezip ticâret edenler zikr olunan tekâlîfden umûmen Rumeli'nde vâki' olan sâir tekâlîfden dahi mezkûrlar mu'âf ve müsellemlerdir Mâliye ve Dîvân tarafından selâtîn-i mâziyeden berü ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve kadîmden oligelene muhâlif ta'addî [Sayfa: 55] ve tecâvüz etdirmeyesiz ve mezbûrlar ticâret için Memâlik-i Mahrûse'mde gezdiklerinde kendilerini harâmî ve eşkiyâdan korumak için müslümân esbâbi giyip dülbend sarınıp kırmızı kalpak giyip ve kalkan ve yelken takye giyip ve mehmûz takınıp ve yakalı zırh gömleği giyip ok ve kılıç ve şiş ve sâir âlât-ı harb taşıdıklarında ve ata bindiklerinde kendilerine ve atlarına ve esbâb [ve] eskâllerine ve metâ'larına ve âdemlerine kimesneye dahl ü ta'arruz etdirmeyesiz ve umûr-ı mühimme için Memâlik-i Mahrûse'mde ulak ile gelen ve giden Dergâh-ı Mu'allâ'm çavuşları ve kapıcıları rast geldikleri yerlerde ve karyelerde ve ma'berlerde sâkin oldukları yerlerde ulak nâmıyla davarların almayıp ve aldirmayıp men' u def' eylesesiz ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yanlarına kifâyet mikdârı neferât ile kulağuzlar koşup emîn ve sâlim birbirinize irsâl eylesesiz onun gibi ahz ve celb için rencîde edenleri men' u def' edip memnû' olmayanı ve muhtâc-ı arz olanları isim ve resmleriyle vukû'u üzere yazıp arz eylesesiz olmayanların şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eyleyip ahidnâme-i hümâyûnuma ve Dîvân ve Mâliye tarafından ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve oligelene muhâlif kimesneye iş etdirmeyesin şöyle bilesiz ve ba'de'n-nazar bu hükmi-i hümâyûnumu ellerinde ibkâ edip alâmeti şerîfe i'timâd kılarsız. Tahrîran

Fî Evâil-i şehri Cemâziye'l-âhir sene ihdâ ve semânîn ve elf (16-25 Ekim 1670)".⁵⁴

Dubrovnik tüccarının nüzûl, çeltik, sarrâfiyye, arpa, gemi, araba, köprü, cerahor, peksimed, top hizmeti, kassâbiyye ve bu gibi resm ve harçların yanı sıra avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyye vergilerinden muaf olarak ticaret yapabileceklerine dair bir diğer ferman aşağıda yer almaktadır:

"Bosna ve Rumeli beylerbeyilerine ve Ürgüb ve Yenipazar ve Akçahisar ve Priştine ve Üsküb ve Leskovaç ve Tuna yalılarında olan kâdîlarına ve iskele emînlerine hüküm ki: Dubrovnik bâzergânlarından Reyır nâm tâcir arzuhâl edip her sene üzerlerine edâsı lâzım gelen cizyelerin edâ edip ol mukâbelede bâzergân ve re'âyâları murâd eyledikleri yerlerde Memâlik-i Mahrûse'mde sâkinler olup nüzûl ve çeltik ve sarrâfiyye ve arpa ve gemi ve araba ve köprü ve cerahor ve peksimed ve top hizmetinden ve kassâbiyyeden ve sâyir avâriz-ı dîvâniyyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olup taht-ı kazânızda vâki' kasabât ve kurâlarda bey' u şirâ eyledikleri cild-i gâv ve yapağı ve sâyir emti'a husûsunda hilâf-ı şer' kimesneye rencide eylemeye deyi mukaddemâ evâmîr-i şerîfeler verilip mücebince tekrâr hükm-i hümâyûnum recâ eyledikleri ecilden hilâf-ı şer' ve kânûn rencide olunmamak üzere yazılmışdır. Fî Evâhir-i C [Cemâziyelahir] sene [10]93 (27 Haziran – 5 Temmuz 1682)".⁵⁵

Sonuç

Osmanlı-Dubrovnik ilişkilerinin 1670-1685 yılları arasına kaynaklık eden belgeler Osmanlı Arşivi'nin (BOA) Bâb-ı Asafi Divân-ı Hümâyûn Sicilleri tasnifinde muhafaza edilen 2 numaralı Hadariye Defteri'nde yer almaktadır. Defterde bahsi geçen zaman dilimi içerisinde ferman ve berat türündeki belgeler incelenmiş ve ikili ilişkilerin Bosna Eyaleti özelinde meydana gelen sosyal, ekonomik ve diplomatik gelişmeleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Bu konuda 25 adet belge tespit edilmiş ve bunlar makalenin ana kaynaklarını oluşturmuştur.

Sözü edilen on beş sene içinde Dubrovniklilerin Bosna'daki pek çok yerleşim biriminde karşılaştıkları sorunlarla alakalı fermanların yoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu meselelerden sosyo-ekonomik

⁵⁴ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 54-55, belge no: 5.

⁵⁵ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 89, belge no: 105.

alanla ilgili olanları Bosna'nın Saraybosna ve Yenipazar şehirleri başta olmak üzere Hersek sancağında meydana gelen olaylarla ilgilidir. Bu olaylar çoğunlukla Osmanlı ehl-i örf taifesinin ve vergi tahsildarlarının Dubrovnik tüccarlarından ödemekle mükellef olmadıkları resm ve harçları veyahut da yasal hadden fazla vergi alma çabalarıdır. Diğer yandan Osmanlı hükümetinin talep eden Dubrovnikli tüccarlara verdiği, yol güvenliğini temin etmek için hazırladığı, ayrıca yetkililere Dubrovnik ahidname maddelerindeki imtiyazların ve muaf oldukları vergi türlerinin hatırlatıldığı yol hükümlerinden birkaçı bu döneme aittir. Öte taraftan yine aynı yıllar arasında Dubrovnik'ten İstanbul'a giden ve gelen elçilerin yol güzergâhları üzerinde iâşe, ibade, konaklama ve emniyet ihtiyaçlarının karşılanması hakkında gönderilen yol hükümlerine dair örnekler de yine defterin içeriğinde bulunan belgeler arasındadır.

Defterde dönemle ilgili dinî-sosyal meseleler ise Dubrovnik baş diyakozluğuna bağlı din adamlarının Bosna'da başlarından geçenlerdir. Bunlar Ortodoks mezhebindeki ahalinin ve din adamlarının verdikleri rahatsızlıklar, onlardan harç alma gayretleri, ibadethanelerdeki ayinlere ve hiyerarşik işlerine karışma çabalarıdır. Tüm bu problemlerin 1670-1685 yılları arasında da görülmesi, 17. yüzyıl boyunca çeşitli zamanlarda bunların çözümüne dair Osmanlı başkentinden gönderilen pek çok fermana rağmen henüz kalıcı bir şekilde bu sorunların ortadan kaldırılamadığını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Hadariye Defteri (A. DVNS. HADR. d.), nr. 2

s. 52, belge no: 1 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 4-13 Kasım 1670);

s. 52, belge no: 2 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 4-13 Kasım 1670);

s. 54-55, belge no: 5 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 16-25 Ekim 1670);

s. 60, belge no: 12 (Evâhir-i C [Cemâziye'l-âhir] sene [10]82 [24 Ekim – 2 Kasım 1671);

s. 62, belge no: 17 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1082 / 24 Ekim – 2 Kasım 1671);

s. 68, belge no: 35 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1084 / 24 Ağustos – 2 Eylül 1673);

- s. 69, belge no: 36 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1084 / 24 Ağustos – 2 Eylül 1673);
- s. 70, belge no: 41 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel sene [10]84 [3-12 Eylül 1673]);
- s. 71, belge no: 43 (Evâhir-i Ş [Şa'bân] sene [10]84 (30 Kasım – 9 Aralık 1673);
- s. 72, belge no: 46 (Evâsıt-ı L [Şevvâl] sene 1084 (18-27 Ocak 1674);
- s. 78, belge no: 60 (evâsıtı N [Ramazan] sene [10]85 [9-18 Aralık 1674];
- s. 83, belge no: 78 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675);
- s. 83, belge no: 79 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675);
- s. 86, belge no: 92 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1089 / 9-18 Ağustos 1678);
- s. 86, belge no: 93 (Evâhir-i C [Cemaziyelahir] sene [10]90 [29 Temmuz – 7 Ağustos 1679);
- s. 87, belge no: 94 (Evâhir-i Rebi'ü'l-âhir 1089 / 11-20 Haziran 1678);
- s. 87, belge no: 95 (Evâsıt-ı Safer 1092 / 11 Mart 1681);
- s. 88, belge no: 98 (10 Rebi'ü'l-evvel 1093 / 19 Mart 1682);
- s. 89, belge no: 103 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1093 / 8-17 Mayıs 1682);
- s. 89, belge no: 105 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1093 / 27 Haziran – 5 Temmuz 1682);
- s. 91, belge no: 116 (10 Cemâziye'l-evvel 1096 / 5-14 Nisan 1685);
- s. 91, belge no: 117 (Evâhir-i B [Receb] sene [10]96 (2-11 Temmuz 1685);
- s. 92, belge no: 119 (Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685);
- s. 93, belge no: 122 (Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685);
- s. 93, belge no: 125 (Evâhir-i Şa'bân 1096 / 22-31 Temmuz 1685).

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Cilt I (*Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*), FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Akgündüz, Murat, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (2003), s. 111-130.

Antun Travirka, *Dubrovnik*, Forum, Zadar 2011.

Arıkan, Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 279, 306.

Babinger, Franz, “Ragusa”, *İA, MEB, IX*, Eskişehir 2001, s. 599.

Biegman, Nicolaas H., *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague-Paris 1967.

Bostan, İdris, “Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri”, *Osmanlı Deniz Ticareti*, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s. 79-87.

Božić, Ivan, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. Veku*, Srpska Akademija Nauka, Beograd 1952.

Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989.

Çetin, Altan – Çağ, Galip, “Bosna’nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi”, *Tarih Okulu*, IX (2011), s. 19, 35.

Danış, İlhami, “Bosna’da Erken Osmanlı Dönemi İskan ve İmar Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta ve Emine Tonta Ak, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Belediyesi, İstanbul 2018, s. 29-44.

Emecen, Feridun, “Bosna Eyaleti”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 296-297.

Faroqi, Suraiya, “Die Osmanische Handelspolitik des Frühen 17. Jahrhunderts Zwischen Dubrovnik und Venedig”, *Peasants, Derwished and Traders in the Ottoman Empire*, Londra 1986, s. 207- 222.

Faroqi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010 (2. Baskı).

Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808*, I, Naklandi Zavod Matice Hrvatske (NZMH), Zagreb 1980.

Harris, Robin, *Dubrovnik, A History*, SAQI, Londra 2003.

Heyd, William, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000 (2. Baskı).

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2004 (2. Baskı).

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi*, I (18. ve 19. Yüzyıllar), Küre Yayınları, İstanbul 2013 (3. Baskı).

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul 2009 (3. Baskı).

Köse, Metin Ziya, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri, 1500-1600, Doğu Akdeniz’de Casuslar ve Tacirler*, Giza Yayınları, İstanbul 2009.

Köse, Metin Ziya, “Osmanlı Balkanı’nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli’de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2013), s. 41-58.

Krekić, Bariša, “Contributions of Foreigners to Dubrovnik’s Economic Growth in the Late Middle Ages”, *Symposium of Urban Societies in the Mediterranean World, Viator*, 9, Berkeley/Los Angeles 1976, s. 375-394.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2003.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Republika u Spisima Namjesnika Bosanskog Ejaleta i Hercegovačkog Sandžaka*, Državnog Arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik 2008.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, Državni Arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2005.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Diplomacija u Istambulu*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik 2003.

Oruç, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, 18 (2015), s. 249-271.

Özel, Ahmet, *Dârulislam, Dârulharb, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

Özel, Ahmet, "Dârüssulh", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 5-6.

Paci, Renzo, "La Scala di Spalato e la Politica Veneziana in Adriatico", *Quaderni storici*, V/13-1 (1970), s. 48-105.

Pedani, Maria Pia, "The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th C.)", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000, Çeşme)*, TTK, Ankara 2004, s. 585-600.

Şabanoviç, Hazım, "Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikaları", çev. İsmail Eren, *Bellekten*, XXX/119 (1966), s. 391-437.

Truhelka, Ciro, "Dubrovnik Arşivi'nde Türk-İslav Vesikaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1 (1956), s. 39-65, vesika 11.

Valjevac, Muhamed – Katana, Dzana, "Bosna'da Bogomiller – Tarihsel Gelişim ve Mezhepler Arası Çatışma", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatansever ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 179-199.

Yemişçi, Cihan, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu'nun Hersek Katoliklerini Himaye Yetkisi ve Dubrovnikli Ruhbanın Osmanlı Balkanlarında Ortodokslarla ve Ehl-i Örf Taifesiyle Yaşadığı Bazı Problemler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatansever ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 200-229.

Yemişçi, Cihan, "Split Limanı'nın Uluslararası Ticarete Açılması ve Split-Dubrovnik Rekabeti (1590-1645)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1 (2021), s. 266-284.

Yemişçi, Cihan, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Gabela Tuz Pazarı ile Bosna ve Hersek'in Tuz İhtiyacının Karşılanması", *Pazar Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2020, s. 170-222.

Yemişçi, Cihan, *Hilal ile Haç'ın Arasında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1326-1592)*, Efe Akademi, İstanbul 2023.

Yemişçi, Cihan, *Doğu ile Batı'nın Sınırında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1592-1714)*, Efe Akademi, İstanbul 2023.

Yemişçi, Cihan, “The Other Face of the Medallion: Pursuit of Truth from the Samples of Two Archives about Ottoman-Dubrovnik Relations”, *I. CIEES Bildiriler Kitabı*, ed. Yücel Öztürk ve Nuri Kavak, Eskişehir 2018, s. 67-82.

Yemişçi, Cihan, “XVII. Yüzyılda Üsküp’ün Sosyo-Ekonomik Tarihine Kaynak Olarak Düvel-i Ecnebiyye Defterleri ve Bazı Örnek Belgeler”, *Journal of International Eastern European Studies (JIEES)*, I/2 (2019), s. 388-410.

Yemişçi, Cihan, “Ürgüb (Prokulpje)’de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623)”, *JIEES*, IV/2 (2022), s. 394-408.

Zlatar, Zdenko, “The Patriciate and Its Investments In Dubrovnik’s Trade in The Ottoman Empire Correlated With its Political Role As The Ruling Class(1520-1620)”, *IX. International Congress Of Economic And Social History Of Turkey (20-23 Ağustos 2002 – Dubrovnik)*, Ankara 2005, s. 190-211.

Zlatar, Zdenko, “Dubrovnik and Ottoman Balkans (1430-1808)”, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, *Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History*, I, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 475-512.

Tezler

Canbaz, Sevda Dırğa, 15/3 No’lu Dubrovnik Düvel-i Ecnebiyye Defteri (H. 1057-1073 / M. 1647-1663) (İnceleme-Metin): Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Emin, Nedim, *Dubrovnikli Tüccarların Balkanlar’daki Ticarî Faaliyetleri ve Organizasyonu (XVII. Yüzyıl)*: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Glavina, Mladen, 17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Köker, Özgecan, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011.

Kutlu, Muhammed, *Tarih-i Naima’ya Göre Balkanlarda Sosyal Hayat*: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2021.

Stuard, Susan Mosher, *Ragusa and the Silver Trade: Ragusan Trade with the Balkan Interior, 1205-1358*, Yale Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Haven 1970.

Yürür, Pınar, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek’i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.